

ԷՂՈՒՐԴ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ¹

1988-1991 թթ. հանրահավաքների կարևոր կարգախոսներից էին Հայաստանի և Սփյուռքի միջև սերտ ու բազմապիսի հարաբերություններ հաստատելու անհրաժեշտությունը, միացյալ ուժերով համազգային նպատակների հետապնդումը: Հրաժեշտ տալով պատմության խորհրդային շրջանին և նպատակադրվելով հետագա զարգացման ընթացքում հետևելու Արևմուտքի երկրների օրինակին՝ Հայաստանի ժողովուրդը ակնկալում էր սփյուռքահայության օժանդակությունը: Նման՝ մեծ մասամբ հուզական և չափազանցված սպասումները և հույսերը բխում էին ոչ իրատեսական պատկերացումներից, որոնց համաձայն, օրինակ, որևէ տարբերություն չէր դրվում հայաստանաբնակ հայի և, ասենք, երրորդ սերնդի ամերիկահայի կամ ֆրանսահայի միջև, և կամ՝ սփյուռքահայերը իրենց ֆինանսատնտեսական ողջ ներուժը անմիջապես պետք է ծառայեցնեին Հայաստանին և այլն: Կարևորն այն է, որ հանրահավաքները տեղի էին ունենում մի ժամանակաընթացքում, երբ երկրի խորհրդային իշխանությունները կաթվածահար էին, և երբ վաղվա իշխանությունները նույն այդ հանրահավաքների գլխավոր բանախոսներն էին: Այլ կերպ ասած՝ նոր առաջնորդները ժողովրդի իսկական զավակներն էին այնքանով, որքանով ունեին նույն թերի պատկերացումները Սփյուռքի մասին: Նրանց թվում էր, որ խորհրդային իշխանության վերաց-

¹ Իմ նախորդ հրապարակումներից մեկը նվիրված էր Հայաստանի և Սփյուռքի քաղաքական փոխհարաբերություններին XX դարում, որում քննարկվել էր նաև դրանց ընթացքը Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախագահության շրջանում (Էղ. Մելքոնյան, Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների փոխակերպումները XX դարում. քաղաքական իշխանության խնդիրը // Սփյուռքի հեռանկարները գլոբալացվող աշխարհում: Միջազգայն գիտաժողով, զեկուցումների ժողովածու: ՀՀ Սփյուռքի նախարարություն, Երևան, 2012, էջ 101-122): Այս հոդվածի շարադրանքի տրամաբանությունը պահանջում է, սակայն, վերստին անդրադառնալ այդ շրջանին:

մանը ինքնին կհետևի Հայաստանի և Սփյուռքի լայնածավալ համագործակցությունը ամենատարբեր ոլորտներում:

Առանձնահատուկ սպասումներ ունեին Սփյուռքում գործող Հայ հեղափոխական դաշնակցություն (ՀՅԴ), Ռամկավար ազատական (ՌԱ) և Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան (ՍԴՀ) կուսակցություններից: Հայաստանի ժողովրդի գիտակցության մեջ հենց նրանք էին ազգային-քաղաքական իդեալների կրողներն ու պահպանողները, ուստի և նրանց վերադարձը դիտվում էր որպես պատմական արդարության հաղթանակ: Բացի այդ՝ թվում էր, թե Արևմուտքի երկրներում իրենց գոյության ընթացքում այդ կազմակերպությունները, դառնալով քաղաքական որոշակի արժեքների և ավանդույթների՝ քաղաքական մշակույթի կրողներ, դրանք կներմուծեն Հայաստան: Իր այդ սպասումներում Հայաստանի ժողովուրդը, կամա թե ակամա, նրանց վրա էր տարածում իր պատկերացումները Արևմուտքի դասական քաղաքական կուսակցությունների մասին՝ գիտակցելով հանդերձ, որ հայկական կուսակցությունները որևէ դեր չեն խաղում այս կամ այն երկրի քաղաքական կյանքում:

Նման սպասումները ունեին ևս մեկ բացատրություն: Թեև Հայոց համազգային շարժումը (ՀՀՇ), որը գլխավորել էր ժողովրդական շարժումը հանուն Լեռնային Ղարաբաղի ինքնորոշման, ապա նաև Հայաստանի անկախացման, այդ օրերին վայելում էր մեծ ժողովրդականություն, այնուամենայնիվ երկրի բնակչության մի մասը գաղափարական կամ անձնական պատճառներով նշված կուսակցությունների վերադարձի հետ էր կապում քաղաքական այլընտրանքային գործունեության հնարավորությունը: Նման տրամադրությունները հայտնի էին Սփյուռքի կուսակցություններին և լիովին համապատասխանում էին Հայաստանում ինքնահաստատվելու նրանց ձգտումներին: Ուշագրավ է, սակայն, որ Խորհրդային Միությունում տեղի ունեցող արմատական փոփոխությունների սրընթաց զարգացումը հանկարծակիի բերեց նրանց:

Դեռևս 1988 թ., երբ երկրի կենտրոնական իշխանությունները հակազդեցին Ղարաբաղյան շարժմանը, ՀՀՇ և այլ ընդդիմադիր ուժերը ակնկալում էին Սփյուռքի աջակցությունը: Սակայն վերջինի արծազանքը եղավ անսպասելի: 1988 թ. նոյեմբերին ՀՀԴ, ՌԱ և

ՍԴՅ կուսակցությունները հանդես եկան իրենց համար հազվադեպ համատեղ հայտարարությամբ, որում, իրենց աջակցությունը հայտնելով Լեռնային Ղարաբաղի միացմանը Խորհրդային Հայաստանին, միաժամանակ կոչ էին անում Հայաստանի ժողովրդին ցուցաբերել զսպվածություն, հրաժարվել այնպիսի գործողություններից, որոնք կարող են խարխուլել Խորհրդային Միության ղեկավարության վստահությունը: Նման դիրքորոշումը, որն այդ օրերի հայ իրականության չինացության հետևանք էր, Ղարաբաղյան շարժման մասնակիցների մոտ առաջացրեց ոչ միայն հիասթափություն, այլև անվստահություն Սփյուռքի կուսակցությունների հանդեպ:

Նման տրամադրությունները էլ ավելի ուժեղացան նշված կուսակցությունների՝ Հայաստան վերադառնալուց հետո: Ձգտելով հնարավորինս արագ ինքնահաստատվել քաղաքական դաշտում՝ նրանք ծավալեցին տենդագին գործունեություն՝ իրենց շարքերը նոր անդամներով համալրելու նպատակով: Եվ քանի որ սկզբնական շրջանում նրանք դեռ չունեին ո՛չ սեփական կառույցներ, ո՛չ էլ գործիչներ, նշված գործունեությունը հիմնականում ղեկավարում էին Սփյուռքից գործուղված կուսակցական գործիչները: Որքան Հայաստանի ժողովուրդը անտեղյակ էր Սփյուռքի իրականությանը, այդչափ էլ մակերեսային էին ժամանած «ենիսարների» պատկերացումները Հայաստանի մասին: Ուշագրավ է, որ անկախ քաղաքացիությունից, նրանք ծնունդով հիմնականում Արևելքի երկրներից էին՝ Սփյուռքի ազգային գործիչների այդ յուրատեսակ դարբնոցից՝ իրենց ներհատուկ արմատականության և իրականության պարզունակ ընկալման զուգակցությամբ: Նպատակադրվելով ամեն գնով ստվարացնել իրենց կուսակցությունների շարքերը՝ նրանք չհասկացան, հաճախ չէին էլ կարող հասկանալ «նորահավատների» իրական շարժառիթները: Ամեն դեպքում, նշված և այլ հանգամանքների բերումով ԳՅԴ-ն և ՌԱԿ-ը (ՍԴՀԿ-ն սկզբից ևեթ հանդես եկավ որպես ԶԶԾ-ի հավատարիմ կողմնակից) շատ շուտով հայտնվեցին առաջատար՝ ԶԶԾ-ից հետո կուսակցությունների շարքում:

Ավելին, մոլորության մեջ ընկնելով նման՝ իրենց իսկ համար անսպասելի հաջողությունից՝ կուսակցությունների, նախ և առաջ

ՀՅԴ-ի առաջնորդները դրսևորեցին մեծ հավակնություններ և դիմեցին գործողությունների, որոնք կարևոր հետևանքներ ունեցան ինչպես երկրի ներքաղաքական զարգացման, այնպես էլ Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների համար:

Խոսքը 1991 թ. վերջին Հայաստանում կայացած նախագահական առաջին ընտրությունների մասին է: Թեև ՀՀԸ-ի առաջնորդներից մեկի՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հաղթանակը սպասելի էր և ակնհայտ բոլորի համար, ՀՅԴ առաջադրեց սեփական թեկնածուին՝ թատրոնի և կինոյի ճանաչված դերասան, մեծ ժողովրդականություն վայելող Սոս Սարգսյանին: Այդ փաստը ինքնին վկայում էր, որ ՀՅԴ այն ժամանակ Հայաստանում իր շարքերում չունեին այնպիսի մի կուսակցական գործիչ, որը կարող կլիներ մրցելու ՀՀԸ-ի թեկնածուի հետ:

ՀՅԴ-ի այս քայլը ՀՀԸ-ն գնահատեց որպես մարտահրավեր, այն էլ մի կուսակցության կողմից, որը նոր-նոր էր հաստատվել Հայաստանում, որը անմասնակից էր անկախության համար վարած պայքարին, և որը ղեկավարվում ու ֆինանսավորվում էր արտասահմանից: ՀՀԸ-ն, որի ժողովրդականությունը այդ օրերին հասել էր իր գագաթնակետին (ընտրություններում Լ. Տեր-Պետրոսյանի օգտին քվեարկեց ընտրողների 83%), ընդունեց մարտահրավերը և դիմեց կոշտ գործողությունների բոլոր ընդդիմադիր ուժերի դեմ: 1992 թ. կառավարության քաղաքականության դեմ քայքայիչ գործունեություն վարելու համար երկրից արտաքսվեց ՀՅԴ-ի ղեկավարներից մեկը՝ Հունաստանի քաղաքացի Հ. Սարուխյանը: Դա լուրջ ազդանշան էր թե՛ ՀՅԴ-ին և թե՛ ողջ Սփյուռքին առ այն, որ Հայաստանի իշխանությունների համար անընդունելի է որևէ միջամտություն երկրի ղեկավարման գործում: Երկրի նախագահն այդ առիթով հատուկ նշում էր, որ փոխադարձ անհասկացողությունն ու անվստահությունը կպահպանվեն այնքան ժամանակ, քանի դեռ Սփյուռքի առաջնորդները չեն հաշտվի այն մտքի հետ, որ քաղաքականությունը արվում է Հայաստանում²: Սակայն ՀՅԴ շարունակեց իր աշխույժ ընդդիմադիր գործունեությունը, և իշխանությունները դիմեցին ավելի վճռական քայլերի: 1994 թ. ղեկտեմբերին երկրի նախագահը կասեցրեց ՀՅԴ-ի գործունեությունը Հայաստանում, քանի որ,

---

² Armenian International Magazin. Los Angeles, March 1994, p. 32.

հակառակ գործող օրենքի, նրա ղեկավար կազմում ընդգրկված էին այլ երկրների քաղաքացիներ: Բացի այդ, որոշ ժամանակ անց տարբեր մեղադրանքներով («Դրոյի գործը», «Երեսունմեկի գործը») դատապարտվեցին կուսակցության որոշ գործիչներ: Այլ կերպ ընթացան հարաբերությունները ՌԱԿ-ի հետ: Նոր վարչակարգի համար նա ի սկզբանե վարկաբեկված էր խորհրդային իշխանությունների հանդեպ իր «մեղմ» ընդդիմադիր կեցվածքի պատճառով: Հաստատվելով Հայաստանում՝ ՌԱԿ-ը, ի տարբերություն ՀՅԴ-ի, իրատեսորեն գնահատեց սեփական կարողությունները, չդրսևորեց իշխանական հավակնություններ և ընդհանուր առմամբ խնդիրներ չուներ իշխանությունների հետ: Սակայն նույնիսկ նա, չնայած ՀՅԴ-ի հետ իր բարդ հարաբերություններին, անհրաժեշտ համարեց դեմ արտահայտվել վերջինի հանդեպ կիրառած պատժամիջոցներին՝ դիտելով դրանք վտանգավոր նոր-նոր ձևավորվող ժողովրդավարական հասարակության համար:

Այս դեպքում, օգտվելով կուսակցության շարքերը համալրելու ընթացքում ցուցաբերած անսկզբունքայնությունից, իշխանությունները գործեցին այլ կերպ: Նրանց հնուտ գործողությունները պսակվեցին հաջողությամբ. ՌԱԿ-ը պառակտվեց (այն էլ մի քանի անգամ) և հայտնվեց խոր ճգնաժամի մեջ: Մինչդեռ սպասելի էր, որ ռամկավար-ազատական կամ լիբերալ-դեմոկրատական արժեքներով առաջնորդվող կուսակցությունը իր պատվավոր տեղը կունենար Հայաստանի քաղաքական դաշտում: Սակայն, զուրկ լինելով գաղափարաբանական, քաղաքական և կազմակերպական հստակ դիրքորոշումից և տոկունությունից, նա հայտնվեց երրորդական կազմակերպությունների շարքում:

Այս ամենի նկատմամբ Սփյուռքի արձագանքը հասկանալու համար անհրաժեշտ է նշել մի կարևոր հանգամանք: Ազգային այս երեք կուսակցությունները, վերսկսելով գործունեությունը Հայաստանում, միևնույն ժամանակ պահպանեցին իրենց բոլոր կառույցները Սփյուռքում, որոնք էլ, փաստորեն, այդ տարիներին ղեկավարում էին կուսակցությունների գործունեությունը Հայաստանում: Ուստի բնական է, որ ՀՅԴ-ի տարբեր կարգի գործիչները իրենց բազմաթիվ ելույթներում ու կուսակցական մամուլում հրապարակած հողվածներում շուրջ երեք տարի անընդմեջ խստորեն

դատապարտեցին Հայաստանի իշխանությունների, ըստ իրենց, «հանցավոր քաղաքականությունը», «բռնաճնշումները» ԶՅԴ-ի հանդեպ: Ավելին, ի պատասխան՝ նրանք դիմեցին ժայռահեղ քայլի. դադարեցրին կամ ընդհանրապես չեղյալ հայտարարեցին Հայաստանի հետ իրենց համագործակցության գրեթե բոլոր ծրագրերը, ինչը բացասաբար գնահատվեց Սփյուռքի տարբեր շրջանակների կողմից:

Այլ էր ՌԱԿ-ի արձագանքը: Նրա սփյուռքյան հատվածը գիտակցում էր, որ կուսակցության անհաջողությունների պատճառները Հայաստանում ներքին բնույթի էին և մի հայտնի չափով էլ պայմանավորված էին կուսակցության անմխիթար վիճակով հենց Սփյուռքում՝ պառակտում, փոխադարձ հրապարակային մեղադրանքներ, իսկ արդյունքում՝ հեղինակության ակնհայտ և անդառնալի նվազում:

Ստեղծված իրավիճակում Հայաստանի իշխանությունները, ի դեմս ԶՀՇ-ի, որոշեցին հակամարտությունը տեղափոխել նաև Սփյուռք՝ ազգային կուսակցությունները լրիվ չեզոքացնելու նպատակով: Հայեցակարգային առումով խնդիր դրվեց հիմնավորել, որ կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական կազմակերպությունների գոյությունը Սփյուռքում ընդհանրապես անիմաստ է ու ավելորդ: 1994 թ. Նյու Յորքում Ամերիկայի հայկական համագումարի պատվին կազմակերպած ընդունելության ժամանակ հնչեց Լ. Տեր-Պետրոսյանի ձայնագրված ելույթը: Բարձր գնահատելով այդ կազմակերպության օժանդակությունը Հայաստանին՝ նա հակադրեց այն Սփյուռքի մի շարք կազմակերպությունների՝ հատկապես նկատի ունենալով քաղաքական կուսակցությունները, որոնց գոյությունն իսկ, ըստ նրա, արդեն ժամանակավրեպ էր: Նա հատուկ նշեց նաև, որ կուսակցությունները պետք է ծնվեն, գործեն և դադարեն գործել Հայաստանում³:

Կարելի է, իհարկե, համաձայնվել այս թեզի հետ, եթե խոսքը կուսակցությունների դասական սահմանման մասին լիներ. այսինքն՝ քաղաքական կազմակերպություններ, որոնք ձգտում են իշխանության՝ երկրի զարգացման վերաբերյալ սեփական ծրագիրը իրագործելու նպատակով: Ակնհայտ է, որ Սփյուռքի կուսակցու-

---

³ «Ազգ», 9 հուլիսի, 1994:

թյունները չեն համապատասխանում այս սահմանմանը: Այս կարգի կազմակերպությունները (անկախ նրանից՝ կոչվո՞ւմ են նրանք «կուսակցություն», թե՞ ոչ) հատուկ են հատկապես ազգային այն փոքրամասնություններին, որոնք առաջացել են քաղաքական արտագաղթի հետևանքով (օրինակ՝ 1917 թ. բոլշևիկյան հեղափոխությունից հետո քաղաքական կուսակցությունները ռուսական գաղթաշխարհում): Այս երևույթի հայկական տարբերակի յուրահատկությունը այն է, որ վերոնշյալ կուսակցությունները գործում էին հայ գաղութներում մինչև բուն Սփյուռքի ձևավորումը: Բոլոր հիմքերը կան ենթադրելու, որ նրանք չէին գոյատևի մինչև մեր օրերը, եթե Առաջին հանրապետությունը չփոխարինվեր Երկրորդ (Խորհրդային) հանրապետությամբ:

Այսօր նման քաղաքական կազմակերպությունները (նրանք մեծ թիվ են կազմում հատկապես Արևմուտքում՝ քաղաքական փախստականների այդ յուրահատեսակ ապաստարանում) ընդունված է անվանել էթնոքաղաքական: Էթնոքաղաքական էր և է մակ կուսակցությունների գործունեությունը Սփյուռքում՝ նրանց դիրքորոշումները Հայաստանի հանդեպ՝ իրենց տարատեսակ դրսևորումներով, նրանց բազմապիսի աշխատանքը՝ միջազգային հանրության կողմից Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանությունը ճանաչելու և դատապարտելու նպատակով: Անտեսելով դա՝ այն օրերի արտաքին գործերի նախարար Վ. Փափազյանը, զարգացնելով երկրի նախագահի գաղափարները, պնդում էր, որ Սփյուռքում քաղաքական կյանք ընդհանրապես չի կարող լինել, որ այն կարող է գոյություն ունենալ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում⁴: Ուշագրավն այն է, որ այս ամենի հետ մեկտեղ ՀՀԸ-ն, կարծես հետևելով Խորհրդային Հայաստանի 1920-1930-ական թթ. իշխանությունների օրինակին (նկատի ունեն ՀՅԿ-ը), փորձեց (առանց քիչ թե շատ շոշափելի արդյունքների) Սփյուռքում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում ստեղծել սեփական կառույցներ՝ որպես այլընտրանք գործող կուսակցությունների⁵:

Այսպիսով, Երրորդ հանրապետության առաջին իսկ օրերից իշխանության հարցը, ինչպես և Առաջին հանրապետության ժամա-

⁴ «Հայք», 2 դեկտեմբերի, 1994:

⁵ «Հայաստանի Հանրապետություն», 11 օգոստոսի, 1994:

նակ, դարձավ մի կողմից՝ երկրի ղեկավարության և մյուս կողմից՝ Սփյուռքի որոշ շրջանակների բացահայտ առճակատման պատճառ: Նման պայմաններում տրամաբանական է, որ Հայաստանի իշխանությունների հիմնական գործընկերները դարձան ոչ կուսակցական կազմակերպությունները՝ Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությունը և Ամերիկայի հայկական համագումարը:

Նույն 1990-ականների կեսերին Հայաստանի ղեկավարության ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց Հայ առաքելական եկեղեցու միասնության վերականգնման հարցը: Նկատի առնելով եկեղեցու բաժանման պատճառները, թվում էր, թե Խորհրդային Միության փլուզումը, սառը պատերազմի ավարտը, Հայաստանի անկախացումը պետք է վերացնեին բոլոր խոչընդոտները եկեղեցու միավորման ճանապարհին:

Անկախության առաջին տարիներին եկեղեցու հետ առնչվող հարցերը այնքան էլ հրատապ չէին, անհամեմատ ավելի կարևոր էին իրադրությունը Լեռնային Ղարաբաղում, փախստականների հոսքը Ադրբեյջանից, երկրի շրջափակումը և այլ խնդիրներ: Եկեղեցու հանդեպ հետաքրքրությունը ակնհայտորեն աճեց Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի մահից հետո՝ 1994 թ., երբ առաջ եկավ նրան փոխարինողի հարցը: Կայացման դժվարին փուլում գտնվող պետությունը արդարացիորեն ակնկալում էր եկեղեցու օժանդակությունը, ուստի և չէր կարող անտարբեր լինել այդ հարցում, առավել ևս՝ որ դարեր անց առաջին անգամ կաթողիկոսը ընտրվելու էր ինքնիշխան Հայաստանում:

Ընտրություններից մոտ մեկ ամիս առաջ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը այդ հարցին նվիրված հարցազրույցում ասաց. «...իր աստվածաբանական պատրաստությամբ, հայագիտական հմտությամբ և վարչական կարողություններով այսօր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ամենաարժանի թեկնածուն, իմ կարծիքով, Կիլիկիո աթոռի հայրապետ Գարեգին Բ վեհափառն է»: Եվ հետո՝ «Այս ընտրությունը, վստահ եմ, կարող է շրջադարձային դեր խաղալ Հայ առաքելական եկեղեցու նվիրապետական միասնության վերականգնման, ինչպես նաև ավելի լայն առումով՝ Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների կարգավորման հիրավի համագ-

գային գործուն»⁶: Հայաստանում և Սփյուռքում տարբեր կերպ արծազանքեցին դրան: Հայաստանի ժողովրդի բացարձակ մեծամասնությունը, 70 տարի շարունակ օտարված լինելով Սփյուռքից, պատկերացում չունեին ո՛չ Կիլիկիո կաթողիկոսության, ո՛չ Հայ եկեղեցու բաժանման, ո՛չ էլ Սփյուռքում գոյություն ունեցող երկու հակադիր եկեղեցական-կուսակցական խմբավորումների մասին: Նրանք իրապես ողբում էին սիրված կաթողիկոսի մահը և, կլանված լինելով քիչ թե շատ արժանավայել գոյության համար ամենօրյա պայքարով, անուշադրության մատնեցին նախագահի կարծիքը:

Լրիվ այլ էր Սփյուռքի արծազանքը: Հատկապես ՌԱԿ-ի և ՍԳՀԿ-ի անդամները և համակիրները, որոնք տասնամյակներ շարունակ հավատարիմ էին մնացել Սբ. Էջմիածնին, մեծ ջանքերի և զոհողությունների գնով հակազդել էին Կիլիկիո կաթողիկոսության՝ Սփյուռքում գործող թեմերն իրեն ենթարկելու փորձերին: Նրանց համար անհասկանալի էր Հայաստանի ղեկավարության դիրքորոշումը հօգուտ Գարեգին Բ-ի՝ եկեղեցու բաժանման կամ պառակտման հիմնական գաղափարախոսներից մեկի: Ավելին՝ նրանք դիտեցին դա որպես քամահրական վերաբերմունք Սփյուռքի այն հատվածի հանդեպ, որը նույնիսկ սառը պատերազմի տարիներին հայրենիքի՝ Խորհրդային Հայաստանի կողքին էր, իսկ այժմ ամեն կերպ օժանդակում էր նորանկախ Հայաստանի կայացմանը: Նախագահի նախընտրությունը բացասաբար ընդունվեց հայ հոգևորականների կողմից նաև Հայաստանում, սակայն նրանց տեսակետը գրեթե չհնչեցվեց՝ իշխանությունների հետ անցանկալի դիմակայությունից խուսափելու համար:

Իշխանությունների, անձամբ Լ. Տեր-Պետրոսյանի համար նման արծազանքները սպասելի էին, և ուրեմն նա լուրջ հիմքեր ուներ դրանք անտեսելու: Կասկածից վեր է, որ նա, ինչպես և շատ շատերը, անկեղծորեն ցանկանում էր հայ եկեղեցին տեսնել միավորված՝ Սբ. Էջմիածնի գլխավորությամբ: Իսկ որպես երկրի նախագահ՝ նա գիտակցում էր ինչպես իր պարտականությունը, այնպես էլ հնարավորությունները այդ խնդրի դրական լուծման առումով: Դրա հետ մեկտեղ՝ նա, ի տարբերություն շատերի, տե-

⁶ «Հայք», 8 մարտի, 1995:

ոյակ էր եկեղեցու բաժանման քաղաքական պատճառներին, թե որքան մեծ է Կիլիկիո կաթողիկոսության դերը Սփյուռքում ընդհանրապես և ՀՅԴ-ի հեղինակությունն ու ազդեցությունը պահպանելու համար մասնավորապես:

Նկատի առնելով իշխանությունների վերոնշյալ կոշտ դիմակայությունը վերադարձած կուսակցությունների հետ՝ եկեղեցու վերամիավորումը Սբ. Էջմիածնի գլխավորությամբ ստանում էր նոր՝ արդեն քաղաքական նշանակություն: Մի կողմից դա զգալի կթուլացներ ՀՅԴ-ի դիրքերը նախ Սփյուռքում, բայց նաև Հայաստանում, իսկ մյուս կողմից՝ կթուլացներ ՌԱԿ-ի ազդեցությունը Սբ. Էջմիածնի սփյուռքյան թեմերի վրա: Այսպիսով, հայ եկեղեցու վերամիավորումը երկրի նախագահի համար դառնում էր գերխնդիր:

Կարելի է ենթադրել, որ այդ գերխնդրի ի հայտ գալը մեծապես պայմանավորված էր 1988 թ. երկրաշարժից հետո Գարեգին Բ-ի՝ Հայաստան կատարած այցելություններով, երկրի նախագահի և հատկապես Կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի հետ նրա հանդիպումներով: Եկեղեցու վերամիավորման անհրաժեշտության մասին երկու կաթողիկոսների հայտարարություններից հետո երկրի նախագահը 1993 թ. ՀՀԾ-ի համագումարում մեղադրեց Սփյուռքի քաղաքական կուսակցություններին, թե եկեղեցու պառակտման մեջ և թե այն բանում, որ «...նրանց ջանքերով այսօր էլ վիժեցվում է եկեղեցու վերամիավորման հրամայականը, չնայած զույգ վեհափառների մերժեցման ամենալուրջ միտումներին»⁷: Եվ երբ մեկ տարի անց՝ 1994-ին՝ Վազգեն Ա-ի մահից հետո, ծագեց նրա փոխարինողի հարցը, Գարեգին Բ դիտվեց որպես ամենահարմար թեկնածուն: Նա, որ ժամանակին եկեղեցու վերամիավորման հակառակորդներից էր, այժմ, նախագահի կարծիքով, ոչ միայն ձգտում էր դրան, այլև ի զորու կլիներ արդեն որպես Ամենայն հայոց կաթողիկոս իրականացնելու միավորումը:

Եկեղեցու շուրջ ծավալվող այս պատմության մեջ կա շատ կարևոր մի հանգամանք, որը, գիտակցաբար թե ոչ, անտեսվեց նախագահի ընդդիմախոսների կողմից: Իր վերոհիշյալ հարցազրույցում խոսելով եկեղեցու վերամիավորման մասին՝ նա ասել էր. «Կիլիկյան աթոռը, որպես պատմական հաստատություն, թերևս դեռ երկար

---

⁷ «Հայաստանի Հանրապետություն», 29 հուլիսի, 1993:

ժամանակ կպահպանի իր գոյությունը, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, անվերապահորեն ընդունելով Էջմիածնի գերակայությունը և աստիճանաբար սահմանափակվելով իր նախկին եկեղեցական վիճակներում՝ Լիբանան, Սիրիա, Կիպրոս: Գարեգին Բ հարմարագույն անձն է՝ այս դժվարին գործընթացը սկսելու ունակ»⁸: Փաստորեն դրանք այն պայմաններն էին, համապատասխան որոնց պետք է կատարվեր միավորումը: Եթե նշված պայմանները համաձայնեցված չէին Գարեգին Բ-ի հետ (ինչը դժվար է պատկերացնել), ապա նա բավականին ժամանակ և առիթներ ուներ համապատասխան հայտարարություն անելու համար, բայց Գարեգին Բ-ն միայն համաձայնվեց առաջադրել իր թեկնածությունը և որևէ ձևով չմեկնաբանեց նախագահի խոսքերը:

Այսպիսով, տեղի էր ունենում հայ եկեղեցու արդի պատմության համար շատ կարևոր իրադարձություն: Երկրի նախագահի կողմից առաջարկած՝ հայ եկեղեցու վերամիավորման ծրագիրը և Կիլիկիո կաթողիկոսի համաձայնությունը նույն այդ ծրագրին իրական էին դարձնում արմատական փոփոխությունները հայ եկեղեցու կազմակերպական կառուցվածքում: Մասնավորապես, Կիլիկիո կաթողիկոսության նոր կարգավիճակը փոխելու էր նրա դերն ու նշանակությունը ոչ միայն հայ եկեղեցու ընդհանուր համակարգում, այլև Սփյուռքի կյանքում ընդհանրապես: Նրա իրավասության նախկին՝ մինչև 1956 թ. գոյություն ունեցող սահմանների վերականգնման հետևանքով զգալիորեն նվազելու էին նաև ԶՅԴ-ի ազդեցությունն ու հեղինակությունը սփյուռքահայ համայնքներում:

1995 թ. ապրիլին ազգային-եկեղեցական ժողովը Սբ. Գրիգոր Լուսավորչի աթոռի գահակալ ընտրեց Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ին, այդուհետ՝ Գարեգին Ա Ամենայն հայոց կաթողիկոս: Սակայն մոտ երեք տարի անց նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը ստիպված էր հայտարարել իր հրաժարականի մասին, իսկ դրանից մեկ տարի անց երկարատև հիվանդությունից հետո վախճանվեց կաթողիկոսը: Սակայն այդ կարճ ժամանակահատվածն էլ բավական եղավ, որ ի հայտ գան նրանց ծրագրի անկատարության առաջին նշանները: Ակնհայտ էր, որ նրանք գե-

⁸ «Չայք», 8 մարտի, 1995:

րագնահատել էին սեփական հնարավորությունները և թերագնահատել ՀՅԴ-ի ու Կիլիկիո կաթողիկոսության կարողությունները: Մեծի Տանն Կիլիկիո Արամ Ա նորընտիր կաթողիկոսը հետևողականորեն շարունակեց իր նախորդների քաղաքականությունը՝ մասնավորապես նոր թեմեր հիմնելով տարբեր երկրներում:

Այսպիսին էին երկու, իմ կարծիքով, առավել կարևոր իրադարձությունները Հայաստան-Սփյուռք քաղաքական հարաբերություններում Երրորդ հանրապետության առաջին շրջանում: 1998-ին՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականից հետո, Հայաստանի հարաբերությունները Սփյուռքի հետ կրեցին որոշակի փոփոխություններ:

1998 թվականի փետրվարի 3-ին նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը հեռուստաէթերով հայտարարեց իր հրաժարականի մասին. «Իշխանության ձեզ հայտնի մարմինների կողմից ինձ ներկայացվել է հրաժարականի պահանջ: Նկատի ունենալով, որ ստեղծված իրավիճակում նախագահի սահմանադրական լիազորությունների կիրառումը հղի է երկրի ապակայունացման լուրջ վտանգով, ես ընդունում եմ այդ պահանջը և հայտարարում իմ հրաժարականը»: Նա չմեկնաբանեց հրաժարականի դրդապատճառները (ինչպես ինքն ասաց՝ «իրադրությունը չսրելու նպատակով»), նշեց միայն, որ իշխանության ճգնաժամում Արցախի հարցի արժարժուն ընդամենը պատրվակ էր: Սակայն շատ շատերը այլ կարծիքի էին: Դեռևս 1997 թ. սեպտեմբերին կայացած մամլո ասուլիսի ժամանակ նա հրապարակավ իր համաձայնությունը հայտնեց միջազգային միջնորդների առաջարկած Լեռնային Ղարաբաղի հարցի կարգավորման, այսպես կոչված՝ փուլային ծրագրին: Կարգավորման այդ տարբերակը, սակայն, մերժվեց հայ հասարակության կողմից ինչպես Հայաստանում և Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Սփյուռքում: Այն մերժեց նաև երկրի ղեկավարության մի մասը, ներառյալ այնպիսի ազդեցիկ դեմքեր, ինչպիսին էին վարչապետ Ռ. Քոչարյանը, պաշտպանության նախարար Վ. Սարգսյանը, ներքին գործերի ու ազգային անվտանգության նախարար Ս. Սարգսյանը: Նրանք առաջարկում էին վերադառնալ մինչ այդ մերժված «փաթեթային» տարբերակին, համաձայն որի՝ Ադրբեջանին էին վերադարձվում հայկական զինված ուժերի հսկողության տակ գտնվող հինգ շրջանները, իսկ փոխարենը Լեռ-

նային Ղարաբաղը ստանում էր Ադրբեջանից անկախ կարգավիճակ: Ստեղծված լարված իրավիճակում նախագահի հակառակորդները կարողացան իրենց կողմը քաշել նաև նրա որոշ կողմնակիցների, վերախմբավորեցին իրենց ուժերը Ազգային ժողովում, ինչն էլ, ի վերջո, Լ. Տեր-Պետրոսյանին ստիպեց հրաժարական տալ:

Սփյուռքը ընդհանուր առմամբ դրական արձագանքեց իշխանավորությանը՝ հատկապես նկատի առնելով նոր առաջնորդների դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի կարգավորման հարցում: Սակայն առավել ոգևորիչ էր այն ՅՅԴ-ի համար: Նախագահի հրաժարականից մի քանի օր անց վարչապետի որոշմամբ ՅՅԴ վերստին իրավունք ստացավ գործելու Հայաստանում: Ռ. Քոչարյանի նման վերաբերմունքը ՅՅԴ-ի նկատմամբ սպասելի էր ու բացատրելի: Դեռևս 1990-ական թթ. սկզբին ՅՅԴ զգալի դեր էր խաղում Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական կյանքում: Այն առաջինն էր, որ անհնարին համարեց սահմանազատումը Ադրբեջանից լոկ խաղաղ ճանապարհով: 1991 թ. ՅՅԴ մեծամասնություն էր Գերագույն Խորհրդում, իսկ 1992-ին աջակցեց Պաշտպանության պետական կոմիտեի ստեղծմանը, որն էլ պատերազմի ընթացքում իր ձեռքում կենտրոնացրեց Լեռնային Ղարաբաղի գործադիր, օրենսդիր և ռազմական ողջ իշխանությունը: Պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահն էր Ռ. Քոչարյանը, և, բնականաբար, թե՛ այդ ժամանակ և թե՛ հետագայում նա մշտապես համագործակցեց ՅՅԴ-ի հետ: Իսկ արդեն 1993 թ.՝ Փարիզ և Բրյուսել կատարած իր այցի ընթացքում, նա ոգևորիչ հանդիպումներ ունեցավ տեղի հայ համայնքների, այդ թվում նաև դաշնակցական գործիչների հետ: Այսքանից հետո զարմանալի չէ, որ, ի տարբերություն Հայաստանի կառույցների, 1994-1997 թթ. Լեռնային Ղարաբաղում ՅՅԴ-ի հանդեպ պատժամիջոցներ չկիրառվեցին:

1997-ին ՀՀ իշխանությունների նախաձեռնությամբ Ռ. Քոչարյանը (1994-ից նա արդեն Լեռնային Ղարաբաղի նախագահն էր), տեղավորվելով Երևան, ստանձնեց ՀՀ վարչապետի պաշտոնը: Կարելի է միայն ենթադրել, թե ինչ դեր էր նախատեսել Լ. Տեր-Պետրոսյանը Ռ. Քոչարյանի համար Հայաստանի քաղաքական կյանքում: Դատելով հետագա իրադարձություններից՝ մի բան հաս-

տատ է. նա թերագնահատեց Ռ. Քոչարյանի քաղաքական հավակնությունները, նրա վճռական և հետևողական գործելաճճը՝ այդ հավակնությունները իրականացնելու համար: Ռ. Քոչարյանի՝ Հայաստանում որպես քաղաքական գործչի գործողությունները (հատկապես առաջին տարիներին) բացատրելիս հարկ է նկատի առնել հետևյալ հանգամանքը: Նա եկավ Հայաստան որպես ոչ միայն Լեռնային Ղարաբաղում և Հայաստանում, այլև նրանց սահմաններից դուրս հայտնի և հեղինակավոր գործիչ, իսկ այժմ նա պետք է ինքնահաստատվեր որպես այդպիսին արդեն Հայաստանում: Անշուշտ, երկրի ղեկավարության մեջ նա ուներ համախոհներ և կողմնակիցներ, ինչն էլ հնարավոր դարձրեց 1998 թ. իշխանափոխությունը: Բայց ոչ պակաս, եթե չասենք՝ առավել բարդ խնդիր էր ձեռք բերած իշխանության պահպանումը: Դրա համար նրան անհրաժեշտ էր ոչ միայն և ոչ այնքան առանձին անհատների, որքան որևէ կայացած քաղաքական ուժի օժանդակությունը: Այդ պահին որպես այդպիսին առավել «հարմարը» Հանրապետական կուսակցությունն էր, որը, սակայն, գլխավորում էր երկրում ամենաազդեցիկ Վազգեն Սարգսյանը:

Ստեղծված իրադրությունը բնավ էլ անսպասելի չէր Ռ. Քոչարյանի համար. լավ շախմատիստի նման նա հաշվարկել էր այն և արագ կատարեց իր հերթական քայլերը: Նախ, ինչպես նշվեց, թույլատրվեց ՀՀԴ-ի գործունեությունը: Ապա բանտից ազատ արձակվեցին «Դրոյի» և «Յ1-ի» գործերով դատապարտված ՀՀԴ-ի առաջնորդներ Վ. Հովհաննիսյանը և Հ. Սարգսյանը (վերջինս, ի դեպ, ներգաղթել էր Հայաստան Իրանից 1990 թ.): Նույն 1998-ի ապրիլին՝ ՀՀ նախագահ ընտրվելուց հետո, Ռ. Քոչարյանը չեղյալ հայտարարեց Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ 1994 թ. դեկտեմբերի 28-ի հրամանագիրը՝ ՀՀԴ-ի գործունեությունը ժամանակավորապես կասեցնելու մասին: Ավելին՝ նույն կուսակցության երկու անդամներ նոր կառավարությունում զբաղեցրին նախարարական պաշտոններ, ևս մեկը նշանակվեց մարզպետ, իսկ Վ. Հովհաննիսյանը ստանձնեց նախագահի խորհրդականի պաշտոնը: Իր հերթին՝ ՀՀԴ դարձավ նախագահի հավատարիմ դաշնակիցը և պաշտպանեց նրա թեկնածությունը հաջորդ՝ 2002 թ. նախագահական ընտրություններում: Նման՝ փոխադարձ հավատարմության տրամաբանական արդյունքը եղավ

այն, որ 2003 թ. Խորհրդարանական ընտրություններից հետո ՅՅԴ դարձավ ՅՅ նախագահ Ռ. Քոչարյանի «աջակցությամբ» ստեղծված իշխող քաղաքական կոալիցիայի երեք անդամներից մեկը: Մյուս երկու կուսակցություններն էին՝ Օրինաց երկիրը և Հանրապետականը: Վերջինս Վ. Սարգսյանի և 7 այլ պատգամավորների՝ Ազգային ժողովում սպանությունից հետո՝ 1999 թ. հոկտեմբերին, դարձել էր Ռ. Քոչարյանի հիմնական քաղաքական հենարանը:

Մեզ հետաքրքրող հարցի համատեքստում Հայաստանի քաղաքական դաշտի այս վերադասավորումները կարևոր էին մի քանի առումներով: Ռ. Քոչարյանը վարպետորեն օգտագործեց իշխանափոխությունից հետո ստեղծված իրավիճակը. ՅՅԴ-ին դարձնելով իր դաշնակիցը՝ նա չեզոքացրեց նրա իշխանական հավակնությունները, ավելին՝ վայելեց այդ կուսակցության աջակցությունը իր նախագահության 10 տարիների ընթացքում: Դրա հետ մեկտեղ և շնորհիվ դրա՝ նա դաշնակից ձեռք բերեց հենց Սփյուռքում՝ ի դեմս տարբեր երկրներում գործող ՅՅԴ-ի կառույցների ու նրա համակիրների:

Իր հերթին՝ ՅՅԴ, ինչպես նշվեց, դառնալով նախագահի և իշխող քաղաքական ուժի հենասյուներից մեկը, հրաժարվեց իր նախկին՝ ոչ չափավոր հավակնություններից: Գործելակերպի նման վերափոխման արդյունքում ՅՅԴ-ի ներկայացված լինելը երկրի իշխանության տարբեր օղակներում չէր նշանակում, սակայն, որ նրա «հայաստանյան» հատվածը, իսկ վերջինի միջոցով կուսակցության սփյուռքյան շրջանակները (էլ չասած՝ ընդհանրապես Սփյուռքը) քիչ թե շատ լուրջ մասնակցություն ունեին երկրի ղեկավարման գործում: Դեռևս 1998-ին, կարծես կանխազգալով նման՝ «կրտսեր գործընկերոջ» անցանկալի կարգավիճակը, կուսակցության ներսում՝ և Հայաստանում, և՛ Սփյուռքում, ոչ բոլորն էին կողմ իշխանության մաս կազմելուն: Սակայն հաղթեց այն տեսակետը, թե ՅՅԴ չպետք է ընդմիջտ մնա ընդդիմադրի դերում և պետք է իրական մասնակցություն ունենա երկրի քաղաքական կյանքում: Գայթակղությունը իսկապես մեծ էր, քանի որ մտնելով իշխանություն՝ ՅՅԴ ստացավ իր որոշակի մասնաբաժինը նաև իշխանության հետ սերտաճած ֆինանսատնտեսական համակարգում՝ իր բոլոր անդառնալի բացասական հետևանքներով:

Դրա դրսևորումներից էր կուսակցության ժողովրդականության նվազումը, մասնավորապես նրա ցածր ցուցանիշները խորհրդարանական ընտրություններում: Ինչպես նշվում էր մի հոդվածում, «Դաշնակցության առաջնորդներից ոմանք բանտից դուրս եկան առանց որևէ իրավական հիմնավորման... Պարզապես մի գեղեցիկ օր բացվեցին բանտախցերի դռները և Դաշնակցության առաջնորդները ազատ արձակվեցին միմիայն Ռ. Քոչարյանի կամքով, ինչի շնորհիվ ողջ կուսակցությունը դարձավ նրա կամքի պատանդը: Դաշնակցականների համար այդ «պատմական օրը» ժողովրդի հանդեպ նրանց «կուսակցության պարտավորությունը» սկսեց փոխարինվել «պարտավորությամբ» իշխանության հանդեպ»⁹: Այսպիսով, Ռ. Քոչարյանը, ի տարբերություն Լ. Տեր-Պետրոսյանի, ոչ թե գնաց ՅՅԴ-ի հետ առձակատման, այլ հակառակը՝ իր բարեկամական ամուր գրկում չեզոքացրեց ՅՅԴ-ին, ստիպեց նրան բավարարվել եղածով և մի կողմ դնել իր իշխանական հավակնությունները:

Միննույն ժամանակ, ինչպես ասվեց, նա վայելեց Սփյուռքի զգալի մասի աջակցությունը: Դա ինքնին հետաքրքրական է երկրի ներսում տիրող իրավիճակի առումով (սոցիալական անարդարություն, շարունակվող արտագաղթ, մենաշնորհային տնտեսություն, համատարած կոռուպցիա և այլն), ինչը կարծես թե պետք է ունենար իր համապատասխան բացասական արձագանքը նաև Սփյուռքում: Սակայն սփյուռքահայերը ընդհանուր առմամբ հրապարակավ չէին անդրադառնում կամ խուսափում էին անդրադառնալուց Հայաստանի ներքին բարդ և չլուծված խնդիրներին, որոնց մասին, ի դեպ, ժամանակ առ ժամանակ խոսում էին նույնիսկ Հայաստանի իշխանությունները: Դա մի երևույթ է, որը ընդհանրապես բնորոշ է ազգային փոքրամասնություններին և նրանց էթնոհայրենասիրության յուրահատուկ դրսևորումներից է: Մեր դեպքում նման մոտեցումը առավել բացատրելի է՝ նկատի ունենալով առնվազն երկու հանգամանք՝ շարունակվող հակամարտությունը Ադրբեջանի հետ և Հայաստանի իշխանությունների քաղաքականությունը միջազգային հանրության կողմից 1915 թ.

⁹ **Грайр Казарян**, Дашнакский гамбит. Armenia Today, 24.04.2008: www.armtoday.info/default.asp?Lang=Ru&NewsID=3815&SectionID=1&PagePosition=1&search=дашнакский%20гамбит&mode=allwords

ցեղասպանությունը ճանաչելու և դատապարտելու ուղղությամբ: Այս վերջինը, սակայն, շատ շուտով որոշակիորեն ազդեց Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների վրա:

Դեռևս 1990 թ. օգոստոսի 23-ի Հայաստանի Անկախության հռչակագրում նշվում էր. «Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին»: Հայաստանի երրորդ Հանրապետության բոլոր նախագահները հետևողականորեն ձգտեցին իրագործել Հռչակագրի վերոհիշյալ դրույթը, թեև տարբեր շեշտադրումներով: Ցեղասպանության ճանաչման հարցը, ինչպես հայտնի է, ուղղակիորեն կապված է հայ-թուրքական հարաբերությունների հետ: Թուրքիան, 1993 թ. ապրիլին փակելով իր սահմանը Հայաստանի հետ, հետագա տարիներին փորձել և փորձում է տնտեսական ճնշման միջոցով ստիպել Հայաստանին զիջումների գնալ թե՛ ցեղասպանության ճանաչման և թե՛ դարաբաղյան հակամարտության հարցում: Հայաստանը իր հերթին ձգտում է միջնորդավորված՝ Բյուրսելի և Վաշինգտոնի միջոցով ստիպել Թուրքիային, որ նա փոխի իր դիրքորոշումը և բացի սահմանը: Դրա հետ մեկտեղ, սկսած 1990-ականների վերջից, Հայաստանի համար Ցեղասպանության ճանաչման հարցը դարձավ կարևոր, եթե ոչ միակ, ազդու միջոցը, որպեսզի ստիպի Թուրքիային հրաժարվելու նշված նախապայմաններից: Ավելին, Ռ. Քոչարյանի օրոք Ցեղասպանության ճանաչման հարցը ընդգրկվեց Հայաստանի արտաքին քաղաքականության օրակարգում՝ որպես առաջնահերթ խնդիրներից մեկը:

Սփյուռքի համար դա ուներ առանձնահատուկ կարևորություն, քանի որ մինչ այդ տասնամյակներ շարունակ նա միայնակ էր հետապնդում համազգային նշանակություն ունեցող այդ նպատակը: Այժմ նա, շնորհիվ Հայաստանի Հանրապետության հետ համագործակցության, հնարավորություն էր ստանում նորովի և առավել արդյունավետ օգտագործելու իր քաղաքական ազդեցությունը, իր լրբիստական կազմակերպությունների, հատկապես ՀՀԴ-ի Հայ դատի հանձնախմբերի կարողությունները տարբեր երկրներում: Հենց այդ տարիներին՝ 1997-2010 թթ., շուրջ 20

երկրների խորհրդարաններ ընդունեցին հատուկ որոշումներ 1915 թ. Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման մասին:

2008 թ. փետրվարին կայացած նախագահական ընտրություններից հետո նախագահ դարձավ Սերժ Սարգսյանը՝ մինչ այդ երկրի վարչապետը, Ռ. Քոչարյանի համախոհն ու երկար տարիների հավատարիմ գործընկերը, և սպասվում էր, որ նա կլինի իր նախորդի քաղաքականության լուկ շարունակողը: Սակայն շատ շուտով պարզ դարձավ, որ նա ունի ոչ պակաս հավակնություններ, ինչը իր տարբեր դրսևորումներն ունեցավ երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ: Այսպես, որպես նախագահ ինքնահաստատվելու նպատակով նա հետևողականորեն սկսեց չեզոքացնել իր նախորդի ակնհայտ ազդեցությունը քաղաքական, բայց նաև ֆինանսատնտեսական համակարգերում: Մեզ հետաքրքրող հարցի կապակցությամբ առավել կարևոր եղան նրա նախաձեռնությունները հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ:

2009 թ. ապրիլի 22-ին Հայաստանի, Թուրքիայի և Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարարները հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման «ճանապարհային քարտեզի» համաձայնեցման մասին: Իսկ օգոստոսի 31-ին հրապարակվեցին երկու նախաստորագրված արձանագրությունները՝ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման և երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին¹⁰: Հայաստանում և Սփյուռքում այս փաստաթղթերը, ինչպես հայտնի է, տարբեր կերպ մեկնաբանվեցին: Այստեղ հատկապես կարևոր է նշել սփյուռքահայերի արձագանքը: Ընդհանուր առմամբ այն եղավ բացասական. նրանք համարեցին, որ արձանագրությունները ոտնահարում են Ցեղասպանության զոհերի և նրանց ժառանգների իրավունքները, հակասում են հայ ժողովրդի ազգային շահերին և չեն կարող արդարացվել ինչ-ինչ քաղաքական ու տնտեսական շահերով: Ստեղծված իրավիճակում երկրի նախագահը Հայաստանի իշխանու-

---

¹⁰ А. Искандарян, С. Минасян, Прагматичность политики сквозь реалии исторических ограничений: анализируя армяно-турецкий процесс, Ереван, Институт Кавказа, 2010.

թյունների դիրքորոշումը պարզաբանելու նպատակով ուղևորվեց արտասահման և հանդիպումներ ունեցավ Բեյրութի, Փարիզի, Նյու Յորքի, Լոս Անջելեսի և Դոնի Ռոստովի հայ համայնքների հետ: Հանդիպումները անցան լարված մթնոլորտում, իսկ Փարիզում տեղի ոստիկանությունը նույնիսկ ստիպված եղավ ուժ գործադրել հայ ցուցարարներին ցրելու համար: Դա աննախադեպ մի երևույթ էր. Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունների արտաքին քաղաքականության դեմ, այն էլ արտասահմանում, հրապարակավ հանդես էին գալիս տարբեր քաղաքական կողմնորոշումների, տարբեր տարիքի, սոցիալական տարբեր կարգավիճակ ունեցող սփյուռքահայեր:

Չնայած այս ամենին՝ հայ-թուրքական արձանագրությունները պաշտոնապես ստորագրվեցին նույն տարվա հոկտեմբերի 10-ին, ու թեև վավերացումը երկու երկրների խորհրդարանների կողմից դադարեցված է, նրանց բացասական ազդեցությունը Հայաստան-Սփյուռք քաղաքական հարաբերությունների վրա ակնհայտ է: Ինչպես 1919 թ., այնպես էլ 90 տարի անց Հայկական հարցի խնդիրը ի հայտ բերեց սկզբունքորեն տարբեր մոտեցումներ մի կողմից՝ Հայաստանի իշխանությունների և մյուս կողմից՝ Սփյուռքի հայության միջև: Հայ-թուրքական արձանագրությունները ունեցան մեկ այլ կարևոր հետևանք և՛ արդեն երկրի ներսում: Դաշնակցություն կուսակցությունը, հետևելով սփյուռքյան գործընկերների օրինակին, թե՛ իր անհամաձայնությունը հայտնեց վերին իշխանության քաղաքականությանը ու դուրս եկավ քաղաքական կռիվից, և թե՛ այդուհետ ձգտեց հանդես գալ ընդդիմադրի վաղուց մոռացված դերում:

Համաշխարհային պատմության փորձը վկայում է, որ որևէ պետության ղեկավարություն, ի տարբերություն արտասահմանում ապրող հայրենակիցների առաջնորդների, անհրաժեշտաբար ստիպված է լինում նման հարցերը դիտարկել իր արտաքին հարաբերությունների համատեքստում: Այլ հարց է, թե որքանով և ինչպես է հաջողվում համատեղել ազգային նպատակները և միջազգային իրողությունները: Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության համար Սփյուռքի նման արձագանքը, ըստ ամենայնի, եղավ անսպասելի: Հատկապես մտահոգիչ էր այն, որ այս անգամ Սփյուռք-

քում անվտանգության մթնոլորտ էր ձևավորվում ՀՀ իշխանությունների հանդեպ՝ կապված համազգային այնպիսի կարևոր խնդրի հետ, ինչպիսին Հայկական հարցն է: Սփյուռքահայերի նման տրամադրությունները չեզոքացնելու (եթե չասենք՝ նրանց սիրաշահելու) նպատակով Երևանը դիմեց շատերի համար անսպասելի քայլի: 2011 թ. հունվարին ՀՀ սփյուռքի նախարար Հրանուշ Հակոբյանը Կալիֆոռնիայի հայ համայնքի հետ տեղի ունեցած հանդիպման ժամանակ հնչեցրեց նախագահ Ս. Սարգսյանի մտադրությունները. «Հայաստանի նախագահը կարծում է, որ սփյուռքի ներկայացուցիչները պետք է դառնան ՀՀ կառավարության մասը: Նա նաև առաջարկել է երկու պալատ ունեցող խորհրդարան», - ասել է Հակոբյանը: Նրա խոսքերով, «Վերին պալատը Սենատը կլինի, որտեղ պետք է ընդգրկվեն Սփյուռքի ներկայացուցիչները»¹¹: Այս դեպքում նույնպես եղան տարբեր, շատ անգամ հուզական գնահատականներ ու մեկնաբանություններ: Իսկ իրապես առարկայական վերլուծությունները Սփյուռքի ներկայացուցիչների ընտրության սկզբունքների առումով վկայում էին մեկ բան. Սփյուռքը այսօր ի վիճակի չէ կազմակերպելու նման ընտրություններ: ՀՀ իշխանությունները, իրենց հերթին, կարծես հասկանալով, որ հնչեցրած առաջարկությունը բավարար չափով նախապատրաստված չէ, այլևս չհանդարտարժան դրան:

Նախագահ Ս. Սարգսյանը 2012 թ. մայիսի 16-ին «Московские новости» թերթին տված հարցազրույցում ասում էր. «Հայերը հեշտությամբ են ինտեգրվում իրենց ապրած երկրների հասարակություններում: Երևի թե դրա շնորհիվ է, որ նրանք լուրջ հաջողությունների են հասնում տարբեր բնագավառներում: Բնական է, որ նման մարդիկ քննադատորեն են վերաբերվում այն խնդիրներին, որ կան մեզ մոտ: Չէ՞ որ նրանք իսկապես ցավում են Հայաստանի համար, պատրաստ են ապրել մեր խնդիրներով և իրենց ներդրումը ունենալ երկրի զարգացման մեջ: Ցավոք, մենք մինչ այժմ չենք կարողացել լիարժեք օգտագործել նրանց հնարավորությունները: Ինչու: Այդ հարցի պատասխանը ես ինքս չեմ կարողանում գտնել արդեն երկար տարիներ»¹²:

¹¹ www.panarmenian.net/arm/politics/details/61991/

¹² www.mn.ru/blog-20-years=ussr/20110516/301913855.html

Հայաստանի և Սփյուռքի փոխճանաչման արդի գործընթացը սկիզբ առավ սրանից 20 տարի առաջ. այդ ընթացքում տարբեր հարթությունների վրա ընթացող աշխույժ հարաբերությունների դրական հետևանքները, անշուշտ, ակնհայտ են: Սակայն այդ հարաբերություններին այսօր էլ հատուկ են մի կողմից՝ փոխըմբռնման պակասը ու անհրատեսական սպասումները, իսկ մյուս կողմից՝ շտապողականությունը՝ բարդ խնդիրներն արագ լուծելու ձգտումը, իսկ որպես հետևանք՝ անհամաձայնեցված և ոչ արդյունավետ գործողությունները: Մինչդեռ թվում է, որ շտապողականությունը անհրաժեշտ է (եթե չասենք՝ պարտադիր) երկու գերխնդիր լուծելու համար: Սփյուռքի պարագայում դա ինքնակազմակերպման որակապես նոր ձևերի մշակումն ու կիրառումն է, իսկ Հայաստանի պարագայում բազմաթիվ ճգնաժամային երևույթների հաղթահարումն է, որոնց պատճառների և դրսևորումների մասին, ի դեպ, խոսել էր նաև երկրի նախագահը իր վերոնշյալ հարցազրույցում: Դրանով են պայմանավորված լինելու թե՛ նրանց ապագա գոյակերպը և թե՛ փոխհամագործակցության արդյունավետությունը, այդ թվում և քաղաքական ոլորտում:

Eduard Melkonian – *Political Relations between the Third Republic of Armenia and the Spuyrk* – Since its proclamation in 1991, the independent Republic of Armenia has been actively cooperating with the *Spuyrk* (the Armenian Diaspora) in a wide variety of spheres. This paper looks at some aspects of the political relations between Armenia and the Spuyrk, including the involvement of the Spuyrk in Armenia’s political life. The author compares the contrasting approaches of the two actors vis-à-vis Armenia-Turkey relations, and highlights the efforts to restore the structural unity of the Armenian Apostolic church following its disruption in the Cold War era.

Эдуард Мелконян – *Политические взаимоотношения Третьей Республики Армения и Спюрка* – После образования суверенной Республики Армения в 1991 г. между ней и Спюрком (армянской диаспорой) началось широкое сотрудничество в разных сферах жизнедеятельности. В статье рассматриваются некоторые аспекты политических взаимоотношений – вовлеченность Спюрка в политическую жизнь страны, различия подходов к армяно-турецким взаимоотношениям, восстановление организационного единства Армянской Апостольской Церкви, нарушенного в годы холодной войны.